

## SZALAI ERZSÉBET: GAZDASÁG ÉS HATALOM

*Aula Kiadó, 1990. 196 oldal, 120 Ft*

Alig egy éve Szalai Erzsébet jelentős szakmai visszhangot kiváltó könyvében publikálta évtizednyi leíró és elméleti kutatásainak eredményeit. Amíg a GAZDASÁGI MECHANIZMUS, REFORMTÖREKVÉSEK ÉS NAGYVÁLLALATI ÉRDEKEK (KJK, 1989) a szerző részletes és alapos empirikus kutatásainak és az erre épülő elemző-elméleti megállapításainak magas színvonalú összegezése, új könyvéből a szenvedélyes vitakozót, az elmélkedő-vizionáló és politizáló „másik” Szalait ismerheti meg az olvasó. A GAZDASÁG ÉS HATALOM két eltérő műfajú részből áll. Az első a szerzőnek a nyolcvanas évtizedben írt fontosabb tanulmányait, a második pedig a legális sajtóban és a szemzárban közölt esszéit tartalmazza.

A GAZDASÁG ÉS HATALOM-ban Szalai Erzsébet számos korábbi eszmefuttatását is fellelhetjük, ám a könyv olvasása mégsem haszontalan. A folyóirat- és újságcikkek feszes szerkezetében még markánsabban rajzolódik meg ki Szalai gazdaság- és világfelfogásának főbb elemei. Ebben a világban – ne feledjük, a Kádár-korszak utolsó évtizedében járunk – folyik ugyan termelés és csere, vannak piaci tranzakciók, ám a pozíciójavítás vagy éppen gyengülés fő terepe a magyar gazdaságot és társadalmat átszövő informális, nem piaci alkumechanizmus. Ennek alapja a „*túlcentralizált, monopolizált nagyvállalati szerkezet*”. A legfontosabb alkuk a nagyvállalatok és a gazdaságirányítás központjai között zajlanak. Mint ha egy grandiózus stratégiai játék résztvevői lennének, ahol – akár a csatában – időről időre a nagyvállalatok „ellentámadásba mennek”, hogy a számukra előnytelen szabályozók módosítására készítsék a befolyásuk alatt álló ágazati és funkcionális irányító és pártsszerveket és bankokat: „*a gazdaság kulcspozícióit birtokló nagyvállalatok a gazdaság szerves, nélkülözhetetlen elemei, melyek pozíciójuk alapján a központi intézmények csatornáin keresztül jövedelmet szivattyúznak át önmaguk számára a gazdaság többi területéről*”. Így ellensúlyozzák a központnak a külgazdasági egyensúly és a gazdasági hatékonyság javítására

tett felemás és bátortalan megszorító és/vagy reformkísérleteit.

Ebben a társadalomban a munkavállalók, a fogyasztók – egyáltalán a gazdaság szereplői – többnyire egyénileg, a szerző szavaival élve „*az atomizált érdektörvényesítés*” keretében próbálnak javítani a helyzetükön. Ennek „*legfőbb célja és eszköze az egyének számára a különböző szintű hierarchiákba vagy azok csatornáiba, a gazdálkodó egységek számára a központi hierarchia csatornáiba való fellébas beépülés, mely egyszerre kecsesget kivételes elbánnással és a korlátozott autonómia fenntartásának lehetőségével*”. Megfelelő szervezetek hiányában az érdekek nem artikulálódnak. Inkább beszélhetünk érdekbeszámítóról, mint beszámítóról.

Máig is sajnálom, hogy – talán szellemi resteségből, talán beszorított fél-, háromnegyed-ellenzéki pozícióinkra tekintettel – miért nem írtam meg a pártállam éveiben, hogy nem értek egyet Szalai Erzsébettel. Mert nekem nem ilyennek tűnt a világ, vagy legyünk szerényebbek, a magyar gazdaság. Hogy én úgy láttam: még a totális parancsgazdaságban is a központhoz való viszonytal egyenrangú fontosságú a koordináció és a csere, hogy a munkavállalók talán „*fél lábbal beépültek*” a szervezetbe, de közben – mivel a munkafolyamat együttműködésre készíteti őket – intenzív véleménycserét is folytattak, és ezért képesek voltak általánosítani tapasztalataikat. Ez persze – és itt Szalainak igaza van – még nem volt autonómia, de ahhoz sokszor elégnek bizonyult, hogy ellensúlyozza a pártközponttal vagy éppen a művezetővel folytatott alkuban elszendvedett hátrányokat. Szalai képeit használva én úgy láttam, támadás és ellentámadás közben vagy helyett – mint Haxektól és Hellertől tudjuk – sok minden más is folyik a csatateren és a hátszágban.

Az olvasó joggal kérdezi, mennyiben időszerűbb vitánk egy, a mamutok legelési szokásairól folytatott szellemi párbajnál. Legalább két okból: egyrészt közelebb visz bennünket annak megértéséhez, miért került súlyos válságba az úgynevezett szocialista rendszer, másrészt talán segít kideríteni, mi is történt valójában az elmúlt két évben Európa keleti felén.

Aligha vitatható, hogy a nagyvállalatok valóban képesek voltak a maguk javára átcsoportosítani az egyre csökkenő szabad erőfor-

rást. Másként: a gazdaság összeomlásában fontos szerepet játszott az a hatalmi szerkezet, amiben a tőke szinte szabályszerűen a versenyképtelen, rossz hatékonyságú területekre áramlott. Szalai nagy érdeme, hogy ezt az összefüggést leírta, és egészen a legutóbbi időki nyomon követte. Tanulmányaiban bemutatja, hogy a kijárási hagyományos útjainak a megszűnésekor a nagyvállalati vezetők a befolyásolás új formáit keresik: erősödik a nagyvállalatok és a bankszféra kapcsolata. „Az államapparátus és a bankszféra közötti köldökzsinór még mindig túlságosan erős, az egyik nagy kereskedelmi bank például rendszeresen – minisztertanácsi engedéllyel – felmenést kap a bankfelügyeleti szabályok betartása alól. Ezek a motívumok és a hitelmechanizmus tovább erősítik a bankszféra és a nagyvállalati szféra tulajdonosi összefonódását, mely veszélyezteti a hitelezés alapvető funkcióját, áttekinthetetlen hatalmi viszonyokhoz vezet, és fenntartja a Kádár-korszakra jellemző újraelosztási gyakorlatot.” Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy „a nagyvállalati szféra súlya – mely leginkább a tulajdonosi jogostványokból való részességgel mérhető – az elmúlt másfél évtizedben legalábbis nem csökkent, sőt a kialakuló hatalmi vákuumban inkább növekedett”. Innen már csak egy lépés a következtetés: „a társadalom mélyrétegeit, mikrostrukturáit érintő valódi rendszerváltozásmak még csak az elején vagyunk. A Kádár-korszak lényege, az informális különalkuk rendszere továbbra is működik, ma is ez a társadalom önszabályozó mechanizmusának legalapvetőbb eleme. Sőt mivel az emberek nagy része igen bizonytalanul érzi a helyzetét – úgy véli, most fog eldőlni, hogy az új körülmények között ki tud megkapaszkodni és ki nem –, az informális csatornák igénybevételeire való készlettség még erősödik is”. Mindezek alapján Szalai elismeri ugyan, hogy megváltozott a politikai rendszer, de az intézmények cseréje helyett az elitek cserélődésében véli felfedezni a rendszerváltozás legfontosabb mozzanatát.

A Szalai Erzsébet által feltárt és hangsúlyozott folyamatok nélkül aligha érthetjük meg a pártállam összeomlásának folyamatát és az azóta eltelt időszak folyamatait. Mégis – és itt emlékeztetek kettőnk világtképének eltérésére – úgy érzem, aránytvesztés, egyes elemek túlhangsúlyozása jellemzi Szalai elemzését. Már abban sem vagyok biztos, hogy mindig léteznek lényegi vagy alapviszonyok, amiből

az összes többi következik. Másként: a Kádár-rendszer összeomlását a nagyvállalatok jövedelemátcsoportosító hatásai mellett okozhatta a szovjet blokk teljesítményeinek romlása, a fegyverkezési verseny és ezzel a hidegháború elvesztése, okozhatták katasztrofális környezeti és demográfiai folyamatok, vagy mindez együtt. Ha nincs alapvető és végső magyarázat, akkor az eddig szinte teljességgel elmaradt rendszerváltás helyett inkább egyenesen, felemás rendszerváltásról kell beszélnünk, ahol egyes helyeken – politikai intézményrendszer, külgazdasági kapcsolatok – radikális fordulatról, máshol (bankrendszer) tétova, kezdeti lépésekről beszélhetünk csupán. Ha nemcsak az emberek atomizáltságát, de egymásrautaltságát is tekintetbe vesszük, akkor nem állunk értetlenül a szerveződő politikai, kulturális szervezetek, a magánvállalkozások számának gyors növekedése előtt sem.

Halálosan unalmas lenne a társadalomtudomány, ha csak a jól kimért és minden oldalról biztosított, ám kellően szürke vélemények kapnának benne nyilvánosságot. Szalai – ezt biztosan tudom – esküdtt ellenségge ennek a langyos tudományosságnak. Tudatosan provokálja az ellenkezést, segít újragondolni régen lezártnak vélt tételeket. Remélem, ismertetésem eléggé provokatívra sikeredett ahhoz, hogy most ő is újragondolja állításait.

Laki Mihály

---

## A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Tisztelt Szerkesztőség!

Ha érdemesnek találnák a figyelemre, elmondanám, hogyan jöttem át Magyarországra 1989. december 25-én, karácsony első napján, a férjemmel és a két fiammal, a „zöld határon”.

Ugyanazon a napon végezték ki Nicolae és Elena Ceaușescu, Románia hírhedt, zarnoki uralkodópárját. Mi úgy készülődünk a „nagy kalandra”, hogy nem sejtettük a hirtelen kirobbanó változásokat. Illetve, furcsa